

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

ТАРИХ
СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ
ИСТОРИЧЕСКАЯ

АЛМАТЫ

№2 (57)

2010

Аликулова Н. С. УЛЫ ОТАН СОГЫСЫНЫҢ БАС КЕЗІ ЖӘНЕ БАТЫС КАЗАКСТАН	108
Дильманов С. Д., Ахметов Э. К. ЕҢБЕКІЛЕН ТҮЗЕУ ЛАГЕРЬЛЕРИН ҚАЛЬШАСУ КЕЗЕҢДЕ ТҮТКҮНДАРДЫ ҮНТАЛАНДЫРУ (ХХ ФАСЫРДЫҢ 30-ШЫ ЖЫЛДАРЫ)	111
Кырықбаева Э. О. ХХ ФАСЫРДЫҢ СОҢГЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ СЕМЕЙ ӨҢİRİNİ TARIХЫНАН	118
Кылышәрәли Д. ТҮРКІШІЛДІК – ТҮРІК ТЕКТЕС ХАЛЫҚТАРДЫҢ АЗАТТЫҚ КУРЕСІНІН ИДЕЯЛЫҚ НЕГІЗІ	124
ӘЛЕУМЕТТІК ТАРИХ МӘСЕЛЕЛЕРИ	
Сарсембина Б. К. СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ (1941-1945 Ж.) КЕҢЕСТІК ТӘРЫПЕ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРИ	130
Манкеев Н. Б. АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ: АСИРАНТУРАДА ГЫЛЫМИ-ПЕДАГОГ КАДРЛАР ДАЯРЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ (1960-1970 ж.)	134
Ахметова Ш. Қ. ҚАЗАКСТАНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖУЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙІР МӘСЕЛЕЛЕРИ	138
Тұнгатарова Г. Қ., Тасилова П. А. «МӘДЕНИ МУРА» БАГДАРЛАМАСЫ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ ҮЛПТЫҚ ТӘРБИЕНИ КАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ГЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	141
Махатова Л. Т. 80-ЖЫЛДАСЫНДА ҚАЗАКСТАН КАЛА ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРИ	146
ЖАЛЫН ТАРИХ	
Сыдыков А. Ж. VIII-XI FF. БҮЛГАРЛАР МЕН ВИЗАНТИЯ АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ СИПАТЫ	149
Жұматай Ф. Б. ФРАНЦИЯНЫҢ ТРОПИКАЛЫҚ АФРИКАДАҒЫ ОТАРЛЫҚ САЯСАТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ЛИБЕРАЛДЫ РЕФОРМАЛДЫҢ БАСТАЛАУЫ	152
Мырзабекова Р. С. РЕСЕЙДІҢ ОРТАЛЫҚ АЗІЯ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ҮЛПТЫҚ МУДДЕЛЕРИ	157
Жекенов Д. Қ. КЫТАЙ ХАЛЫҚ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТОРАГАСЫ – ХУ ЦЗИНЬТАО САЯСИ ТУЛҒАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ	161
Джолдышбаева Ұ. ЖАҢАНДЫҚ ОРИНЫКТЫ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ОРТАЛЫҚ-АЗІЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТАЛЫҒЫ	165
Бекманова Д. М. ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО АППАРАТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	169
Абдираимова А. С. КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНЫҢ БАСТЫ БАҒЫТТАРЫ	173
Турғамбаева Ч. К. «ПРОБЛЕМЫ ГЕНЕЗИСА ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ»	175
АРХЕОЛОГИЯ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ	
Елеуов М. СЫРДАРИЯНЫҢ ОРТА АҒЫСЫ МЕН КАРАТАУДЫҢ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ КАЛАЛАРЫ МЕН ЕДІ МЕКЕНДЕРІНІҢ 1960 ЖЫЛДАН КЕЙІНГІ АШЫЛУ ТАРИХЫ	179
Горячев А. А. НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ ПО ПОГРЕБАЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ ЭПОХИ БРОНЗЫ ИЗ МОГИЛЬНИКА ОЙ-ДЖАЙЛЯУ-VII В ГОРАХ КИНДЫКАС	191
Кадірімбетова Н. Н. САРЫАРҚАДАҒЫ ТҮРК ДІӨҮРІ ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ	203
Синникова Е. В. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ Н.Н.ПАНТУСОВА	205
Кожа М., Есжан Е. М.Е. МАССОННЫҢ ТАРАЗ АЙМАҒЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР ЖӨНІНДЕГІ ЗЕРТТЕУЛЕРІ	208
Есжан Ержан АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕРДІ ЗЕРТТЕУ ЖӨНІНДЕГІ М.Е. МАССОННЫҢ КЕҢЕСТЕРІ	210
Манапова Э. М. Ә. Х. МАРГУЛАН ОРТАЛЫҚ КАЗАКСТАН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ	213
Солтиева Б. Ш. ЖЕТИСУ ӨҢІРІНДЕГІ КЕЙІР БАСИЕТТІ ЖЕРЛЕР ТАРИХЫНАН	216
Есбергенова Б. ҚАЗАКСТАНДАҒЫ ЖАРТАС БЕТТЕРІНДЕГІ ТҮРКПІК БЕЙНЕЛЕУ ӨҢЕРІНІҢ ДУНИЕТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ	221
Баширов С. М. ХУДОЖЕСТВЕННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАЗАХСКОГО ШЕЙНОГО УКРАШЕНИЯ КАРГЫ ИЛИ ТАМАКША КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX ВВ.	225
Шкляева С. А. К ИСТОРИИ ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА КАЗАХСТАНА	227
Магеррамова С. С. ТРАДИЦИОННАЯ МУЖСКАЯ И ЖЕНСКАЯ ОДЕЖДА ЮГО-ВОСТОЧНЫХ РАЙОНОВ МАЛОГО КАВКАЗА XIX-НАЧАЛА XX ВЕКОВ (По материалам Кельбаджарского, Лачинского, Кубатлинского, Джебраильского и Физулинского районов Азербайджанской Республики)	230
Примкулова Г. Ж. КАЗАҚТАРДЫҢ ДӘСТУРЛІ ЕДІ МЕКЕНДЕРІ МЕН ТҮРГЫН ҮЙЛЕРІ (ОНТҮСТІК АЙМАҚ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ)	234
Тұрғынбаев Е. М. ШЕЖІРЕДІГІ БІРТҰТАС КАЗАК ИДЕЯСЫ	239
Тұрғынбаев Е. М. ШЕЖІРЕ – ПОТЕСТАРЛЫ-СЛЯСИ ҚҰРЫЛЫМ ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ БЕРЕТІН ДЕРЕК	243
Бекенжанова А. А. ИРАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КИМ ҮЛПІЛЕРІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕР	247
ТАРИХИ ТҮЛҒАЛАР	
Солтиева Б. Ш. ЕЛ ҚОРҒАҒАН – БАТЫР ӘУЛИЕЛЕР	252
Бексентова А. Т. КАРКАРАЛЫ ОКРУГІ ЖӘІГІ АҒА СУЛТАН ҚУНАНБАЙ ОСКЕНБАЙҰЛЫ	258
Әмірханов М. Б. Н.Д. ОҢДАСЫНОВТЫҢ ҚАЗАКСТАННЫҢ МӘДЕНИЕТІ МЕН ӨНЕРІН ДАМЫТУДАҒЫ АТКАРҒАН РОЛІ	262
Мамбетов Б. М. САҚТАҒАН БӘЙШҰУЛЫНА 100 ЖЫЛ ТОЛДЫ	265
МУРАЖАЙ ІСІ	
Мұстапаева Д. XIX-XX F.F. БАСЫНДАҒЫ ТҮРКІСТАН ӨҢІРІНДЕГІ ДАМЫҒАН ҚОСШІШІЛК ТҮРДЕРІНЕ БАЙЛАНЫСТАР ҚУРЫЛДАСЫНДАРЫ	269
Есеналина Ж. С. РОЛЬ МУЗЕЯ ОБЩЕСТВА АРХЕОЛОГИИ, ИСТОРИИ И ЭТНОГРАФИИ ПРИ КАЗАВИЗОМ УНИВЕРСИТЕТЕ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ КАЗАХСКОГО НАРОДА (В КОНЦЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ)	272
МАГИСТРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕР	
Құмғанбаев Ж. Ж. ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫНЫҢ НЕГІЗІТ МӘСЕЛЕЛЕРИ	277
Оспанов Е. Б. ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚЫЗЫЛҚАЛА АЙМАҒЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ БАРЫҚ ЖЕҢІЛДЕРІ	281
Құрмет Володя КР ОММ ТАРИХЫНДАҒЫ АРХЕОЛОГИЯ ҚОРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАЛЫҚ	283
Жүсін В. Б. РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚАЗАКСТАНДЫ (XIX ғ. АЙЫ – XX ғ. БАСЫ) ДІНЕ СТАРЛАУЫТЫНДАРДАҒЫ ҚАЛЫПТАСУЫ ДЕЙІНГІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ	288
Тлеуқабылова А. Т. МУСУЛЬМАНСКАЯ ФРАКЦИЯ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДІЛІМІ (1946-1960-т.)	291
Саниязов Е. ХХ ФАСЫРДЫҢ АЛҒАШҚЫ ШІРЕГІНДЕГІ ҚАЗАКСТАНДАҒЫ СЫЛДЕ ЕМДІР ЖАНЕ ОНЫҢ ЕРКІНДЕСІНДЕРІ	294
Бобекбай М. ҚАЗІРГІ ТАНДАҒЫ МОНГОЛІЯ ҚАЗАКТАРЫНЫҢ ДЕМОГРАФИКАЛЫҚ ЖЕҢІЛДЕРІ	297
Байдаулетова М. Д. ҚАЗАК ЗИЯЛЫТАРЫНЫҢ АЙЛЫ ТЕҢДІТ ЖАҢИЕТТЕРДЕҢ ҚАРДАРЫ	300
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ ҚЫСКАША МӘЛІМЕТТЕР	304

маңызы өте зор. Қазақстанда археология ғылымының негізін салушылардың бірі, ғылымиң сан-саласын менгерген парасатты ғұлама. Қазіргі кезеңдің негізгі белгісінің бірі ұлттық мәдениеттің кайта жаңғыруы - осы жолда Ә.Х.Марғұланың творчестволық еңбегі баға жетпес мұра.

1. Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. Алматы, 1989.
2. Жолдасбеков М. Асыл арналар. Алматы, 1986.
3. Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж.К. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-арки. Алматы, 1992.
4. Козыбаев М.К. Слово об академике А.Х. Маргулане. Доклад на Маргулановских чтениях.
5. Кызласов Л.Р. К портрету ученого и человека // Евразийское сообщество. 1997 г., № 3.
6. Маргулан А.Х. Отчет о научно-исследовательской работе Института за 1946 год. Ф. 11. Опись 1.Д.8.
7. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане. 1946 г. //Изв. АН КазССР, сер. археологическая, 1948 г. Вып 4.
8. Маргулан А.Х. К изучению памятников района р.Сары-су и Улытау // Вестник АН КазССР, 1948, №2.
9. Маргулан А.Х. Некоторые итоги и перспективы археологического изучения Казахстана // Изв. АН КазССР. Серия археологическая, 1948. Вып.1.
10. Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР, 1949 г, №1.
11. Маргулан А.Х., Акишев К.А., Кадырбаев М.К., Оразбаев А.М. Древняя культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1966 г.
12. Маргулан А.Х. Бегазы-даньбыасская культура Центрального Казахстана. Алма-Ата, 1979 г.
13. Маргулан Д.А. Методологические проблемы исторической науки и научное творчество А.Х.Маргулана // Методы научного познания. Алматы, 1996г.
14. Жолдасбеков М. Асыл арналар. Алматы, 1986. 316
15. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане (1946) –Известия АН Каз ССР. Серия археологическая 1948,вып.4. 125-126 66.
16. Козыбаев М.К. Слово о академике А.Х.Маргулане
17. Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж. Культура древних скотоводов и металлургов Сарыарки. Алматы, 1992. стр.11.
18. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане 1946 г. Изв. АН КазССР. Серия археологическая, 1948, вып.4.
19. Маргулан А.Х.К изучению памятников района р.Сарысу и Улытау. Вестник АН Каз ССР, 1948. № 2. стр.59
20. Маргулан А.Х. Археологические разведки в Центральном Казахстане (1946 г.) стр. 125-127.
21. Кызласов Л.Р. А.Х.Маргулан к портрету ученого и человека// Евразийское сообщество. 1997.№ 3
22. Маргулан Д.А. Методологические проблемы исторической науки и научное творчество А.Х.Маргулана. Методы научного познания, 1996 г.стр.114.
23. Маргулан А.Х. Бегазы-даньбыасская культура Центрального Казахстана, Алма-Ата, 1979 г., с.18-19.
24. Маргулан А.Х. К изучению памятников района р.Сары-су и Улытау // Вестник АН КазССР. 1948 № 2. С.53.
25. Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР. 1949, № 1, с. 19.
26. Ахинжанов С.М. Кыпчаки в истории средневекового Казахстана. Алматы, 1989. с.3-6

***

Систематическое исследование Алькея Хакановича Маргулана позволили сделать заключение о наличии памятников от эпохи неолита до средневековья в Центральном Казахстане.

В течение более трех десятилетий под руководством Алькея Хакановича велись археологические изыскания по следам культуры древних племен бронзы и ранних кочевников. По его инициативе был организован археологические и этнографические экспедиций в самые глубинные районы казахстанских степей и пустынь. А.Х. Маргулан прошел маршрутами древних караванных путей, отыскал и выявил археологических памятников, систематически их описал и исследовал.

***

Systematic researches leaded by Alkey Hakanovich Margulan have allowed making the conclusion about presence of monuments from Neolithic epoch up to a Middle Ages in Central Kazakhstan.

Within more than three decades under a management Alkey Hakanovich Margulan were conducted archaeological researchers on traces of culture of ancient tribes of Bronze Age and early nomadic tribes. Under his initiative was organized archeological and ethnographic expeditions to the deepest areas of Kazakhstan steppes and deserts. A.H.Margulan has passed by routes of the ancient caravan ways, did the surveys and has revealed archaeological monuments, investigated them and described them systematically.

Б. Ш. Солтиева

ЖЕТИСУ ӨҢІРІНДЕГІ КЕЙБІР ҚАСИЕТТЕ ЖЕРЛЕР ТАРИХЫНАН

Табигатта кездесетін көптеген минералды жылы сулар мен балшықтар, газдар бар. Жетісу жері қызыр дарып, құт конған жер. Судың сакральдық тазалағыш қасиетіне байланысты ырым – жораларды әртүрлі отбасы – тұрмыстық,

смдеуге байланысты әдет-ғұрыптар өте қызықты. Арнайы дұға жазылған шүберекті, аурудың басынан үш рет айналдырып, ағын суга тастау керек, бұдан кейін ауру артына қайта бұрылып қарамауы тиіс. Айналдырып тәсілі ар-

қылы шүберекке өткен ауруды су алым кетеді, ауру кісі артына бұрылыш қараса, ол өзіне қайта келуі мүмкін.

Жетісу төңіргінде «қасиетті» су көздері – құдыктар, бұлактар өте көп, олар әдстеге әулиелі мазарлар маңына орналасады. Жетісідің әр жерінен аккан бұлактың сұзы – шипа, нәрі – бал, қасиетті әр атуан. Найзаташкан, Райымбек бұлагы, Тұз көл, Тамшыбулақ және т.б. сулар талай жанды дергінен, кесслінен арылтып, көсегесін көгерктен.

Бұл көздерден су ішкендер ауруынап, кейде күнисінан арылады деген сенім халық арасында жаксы сақталған. «Зәм-зәм» аталған бұл суларға сураныстар әлі де жіңі кездеседі. Жалпы, «әулие» атанған адамдар мен су көздері арасында бір байланыс бар. Г.П. Снесарев былай деп корсетеді, «өліп бара жаткан және қайта тірілуші құдайлар күлті байқалған жерде су апаты дәлелдері кездеседі. Дәл осы себепті бұл күлттің белгілерін қабылдаған Самархандтық Шахи-Зинда («тірі патша») аныздарда құдық сұнына тірі кетеді, ал олардың киесіне жакын орналаскан оба – машад арығы қадір тұтылады(1).

Қазактарда, жалпы суға байланысты екі жақты қөзқарас қалыптасқан, су көздері бір жағынан құрмет, скінші жағынан үрей сезімін тудырған. Л.Я. Штенберг атап көрсеткендей, «жалтырап, арнасы бірде азайып не жоғалып, бірде кеңейп асып төгіліп, бірде адамдарға өзінің арналарымен кайырымдышын жасап пемесс оларды барлығымен асыраған өзен, кейде асасу толқындарымен адамдардың үй-жайын киаратушы орасан зор тірі организм болып көрінеді»(2).

Нарынкол аймағының көркем табиғатының бір әдемі суреті – «Тұзкөл» көлі. Ол бұрын сүйнде балық ойнап, акку жүзіп, сулы көл болған деседі. Елдер сүйнә шомылып, таудың етегіндегі үй тігіп, демалып жатады екен. Суы ашылау болса керек. Бір күн шөліркеген кісі сол көлдің сүйнан ішін тұрып: «Ту, суы тұздай, әрі мұздай ғой» депті. Өзі бір қасиетті адам болса керек. Сол кісінің шөміш сап тұрған жері сол күйінде калып, бүкіл көлдің беті тұз, асты батпақ болып кетіпти. Сол көлдің батпағынан алыш, ауырған жерге тартса, тез жазылады. Ал жаңағы кісінің шөміш салған жері – үлкен бастау. Сол бастау сүйнә арнайы келген адамдар тиң тастанап, су іshedі. Суы өте шипалы(3).

Жетісу жерінің, оның ішіндегі Алматы облысының (бұрынғы Талдыкорған) үлкен өзендерінің бірі Қаратал. Сүйнің молдылығы мен үлкендігі жағынан Жетісүда Ілден кейін екінші орын алады. Балқашқа қояды. Оның бойынша

облыстың үш қаласы – Талдыкорған мен Үштөбе және Қараталға құбытын Қора өзенінің бойына Текелі орналаскан. Қараталдың ең басы болып саналатын Қора, Теректі, Шажа өзендері тау өзендері әуелі шығыстан батысқа қарай агады. Қора өзені биік мұздактан басталады, жол бойы оған әдемі-әдемі көп бұлак қосылады. Қорага келіп қосылатын Бұрқан бұлактың бойында Жетісүға мәшінүәр әйгілі құлама бар. Жауышпан кейін сұзы молайып тіпті тамаша көрінеді. Су төмен қарай үш баспаңдақ жасап құлайды, сонғыда дәу тастың үстіне согылады. Сарыны мен арынынан аспаи төңкеріліп келе жатқандай болса, ак көбік бұркыраған ағыны айбатымен шошытады. Құламаның дәл түбінде дөнкіген «Әулие тас» жатыр. Бұрын бұл тасқа сиынушылар көп болған. Қора өзенінің бойы өте әдемі. Қора Қараталға оп жағынан келіп құяды(4).

Қазіргі Аксу ауданындағы Қапал кенттің атының шығу тегі Дулат елінің Жаныс руынан шықкан Қапал батырдың есімімен байланыстырады. Қапалдың атын «Қапалы» деген сөзден шықкан деген де әңгімелер бар, бірақ бұл дұрыс смес. Қапал батыр Есімхан кезінде өмір сүрген. Оның 1560-1640 жж. қаракытайлыктармен соғысканы жөнінде Ш.Ш. Уәлихановтың жазбаларында да кездеседі. Сондай-ак оның зираттарында Қапал станциясынан 40 км. жерде «Қарамола» жайлалауда орналасканы жөнінде ел аузынан кездестіруге болады(5).

Бұл аймақтарда бөлек рудың адамын өз зиратына қоспайды. Сондықтан Қапал батырдың зираты да бөлек орналаскан. Ел аксакалдарының айтуы бойынша оның зираты 30-жылдарда төрт құлакты кесене болған. Қазір ол бұзылып төбе болып жатыр делінеді. «Қарамола» зираты коныр ауылшының ак тасты тауының бөктерінде орналаскан. «Қарамола» үйсін Төле бидің бәйбішсінің зираты жаңында Толе би бұлғын жағында. Кейір деректер бойынша сол ак тасты тауында ұлы бабамыз Төле би коныстанған дейді. Сондықтан Қапал батырдың да зираты осы Қарамола зиратына жақын орналасуы олардың арасындағы туыстықты білдіреме деген ой туады.

Көне түрік жазбаларында Баян жүрек тауы жөніндегі кездеседі. Бұл да түрік мемлекеттің Енисейден Жерүйыкка дейін мекендереген қазак елін көрсетеді. Баян жүрек тауы Жетісу (Жонгар) Алатауының Қаратал сілеміндегі оқшаша тау. Алматы облысы Аксу ауданында орналаскан. Баян жүрек осы Қапалдан 10 км. шамасында орналаскан. Баян деген қыздың атынан пайда болған. Қоңс заманда қалмактармен соғыста қыз бен жігіт қашады. Жігіттің аты Саян болса, ал

Баян қалмақтың қонтайшысының қызы. Бұл жігітпен қашқанда қалмақтардың өзі қызды садақиен атады. Сол кезде қайтыс болып, сол жерде жерленген.

Тастардың арасынан шығып жатқан су шындығымен қыздың мөлдір жасындей. Сол тамшылар Баянның жасы деген сөздер бар. Баянжүрек тауында 200-300 м. биіктіктері су құламасы бар. Соның түбінде тас бейнесіндегі жүрек сол Баянның жүргегі делінеді. Баян жүрек-әулиелі тау(6) .

Соныменде Қапалда елге белгілі, емдік қасиеті бар – Тамшыбұлақ бар. Тамшыбұлақ – Аксу ауданы Қапал ауылының ортасында орналасқан шипалы булақ. Тамшыбұлақты алғаш рет зерттеп, сол туралы тарихи деректерді 1859-1865 жылдары атақты саяхатшы, этнограф Ш.Ш. Үәлиханов жазған. Кезінде осы жерде Ш. Үәлихановта емделген. Бұл бұлақтың сүйін көне заманнан бері жергілікті халық әртүрлі ауруларды (көз, ақсазан, сүйек-буын, жүйке ауруларын және т.б.) емдеуге колданған. Тамшыбұлақтың табигаты оте шұрайлы жерде орналасқан. Қыста да, жазда да бұлақ бастауынан су тамшылып ағып тұрады. Бұлақтың аты осыдан шыққан(7).

Қасиетті өнірдің табигат байлықтарында да сан түрлі тылсым сыр жатыр. Айғайқұм, кату тауының құпиялары, Үйгентастың ерекшеліктері – бәрінде де, бір табиғи заңдылық пен мән бар.

Әнші құм, Айғай құм – Басшы ауылындағы Іле өзенінің аңғарын бойлай орналасқан үлкен қалқан және кіші қалқан таулары етегіндегі құмды тәбе. Бұл табиғатта сирек кездесетін құбылыс. Панфилов және Кербұлақ ауданының аумағында жатыр. Бұл озі текtes құм тауларының ішіндегі ең биігі. Биіктігі 150 метрдей, ұзындығы 8 км, ені 3 км. Қалкан тауынан соғатын желдің бағыты үнемі өзгеріп отыруы нәтижесінде құм түйіршіктері електеніп, бірегей құм коспасынан тұратын төбеге айналған. Құм сүйіншіл жел есерінен қозғалысқа келген кезде, одан кәдімгі сырнайдан шыққан ән ыргағына ұқсас үн естүге болады. Егер жел күштейсе, құмнан шыққан реактивті ұшактың үрілі сияқты дауыска ұласады. Бұл табиғат құбылысы, дыбыс көбінесе түнде шығыстан салқын жел соққанда естіледі. Осы Әнші құмды есту үшін жолаушылар арнайы барып тұрған. Құм күн сәулесі мен шағылысын, алтында жарқырайды. Әнші құм табиғат мемлекеттің қамқорлығына алынған. Ол Алтынемел (1996ж.) кұрамына кіреді(8).

Өсімдік күлті, соның ішінде ағаштар күлті өте ерте пайда болған. Өсімдік әлемінің адам өмірінде маңызы зор, ол адамдарға жылу, жеміс, баспаңа береді. Ағаштар және жалпы өсімдіктер әлеміне байланысты түсініксіз құбылыстар оларға сакральды түр береді. Этнограф Л.Я. Штенберг, дінтанушы Дж. Фрезер өз еңбектерінде осімдік әлеміне, соның ішінде ағаштарға табынудын шығу себептері негізін анимистік түсініктерден (9) және олардың жемістілік (10) күштерінен іздейді. Өсімдік әлемін сакрализациялау көріністері бүгінде халық санасында аз да болса көрінеді.

Ағаштардың жемістілік қасиетін Г.П. Снесарев(11), Л.Я. Штенберг(12) еңбектерінде көрсетілген мысалдардағыдан пайдалану қазақтардың діни санасында әлсіз көрінеді. Ол тек әулиелі жерлердегі «қасиетті» ағаштарға байланысты кездеседі. Эйелдер «қасиетті» ағаштарға шуберек байлаап, ағашты сипау, сирек жағдайда оны күшу арқылы перзент сұрайды. Соның өзінде бұл нағымда жеке ағаштың сакральдық күші әлсіреп, ол «әулиемен» байланысты ғана көрінеді.

Бұндай қасиетті ағаштар көбіне мазар, бейт бастарында, не қасиетті су көздері маңында орналасып, оларға табу қойылады. Бұл ағаштарды шабуға, бұтақтарын кесуғе болмайды.

Ертеден келе жатқан әдет-ғұрып ағашка шуберек қындыларын байлау әлі күнгө дейін кездеседі. Бастаныңда алаң ашық жерлердегі қандай да бір көрікісі немесе жеке саяқ есіп тұрған ағаштар қасиетті ағаш деп есептелді. Бұндай әдет-ғұрып «Чалаша» деген атау алған және бұл түркі-монгол халықтарының арасында тараған(13).

«Алламыс батыр» жырында әулие ағаш қандай болу керек дегендеге, бұлақ басында жалғыз бір кара ағаш есіп тұрса және ол маңда ешқандай да адам болмай бос болса ол қасиетті ағаш деп есептелінген. Осы эпоста ағаш бұтақтарының сыңырылағанын, басты кейіпкер осы ағаштың маңынан өтіп бара жатып озінің мойнындағы ак бөкебайын ағашқа байлағаны туралы айттылады(14).

Табиғатты тану, оның ерекше қасиеттерін мәпелеп, дәріптеу – халқымыздың ежелгі дәстүрлерінің бірі. Қасиетті өнірдің табиғат байлықтарында да сан түрлі тылсым сыр жатыр. Құмтекей, Шарын шатқалы, Айғайқұм, Қату тауының құпиялары, Үйгентастың ерекшеліктері – бәрінде де, бір табиғи заңдылық пен мән бар екені даусыз. Сондай табиғат тағажжайыбы бірі Жаркент жеріндегі - Әулие ағаш. Ол - Өсек

өзені мен Бұракожыр өзенінің арасында, Жаркент-Арасан санаторийі тұрған шатқал мен Майлықара шоқысының шығыс-онтүстігіндегі ойпатында тұр. Әулие ағаш тоғайының жапында Салшықтың бастау сазы дең аталатын судың шипалық касиеті бар. Бұл бастауга емделуге немесе су ішуге келген адамды қабылдау, қабылдамау осындағы касиетті жыланның еркінде екен. «Халық айтса қалт айтпайды» дейді, жыланның әділдігіндегі жергілікті халықтар күэ. Әулие ағаш өткен гасырдың отызынши жылдарына дейін өз атымен аталса, одан бергі уақытта Үлкенғаш, Жуанагаш деген атаумен аталып келеді. Бұл ағаштың жуандығы сондай, жеті адамның құлашы әрсің жетегін алғып қарағаштың жасы қазір 600-700 жыл дең есептеледі. Бір ғажабы, оның жер астымен төнірегіне таралған тамырларынан өсіп шыккан ұрпактарының өзі кен аукымды қамтып, жапырақтарынан күн сыйалаған қалың тоғайға айналып тұр. Бұтактарына шуберек байлан, түбегіндегі тоспа суга тының тастайды. Ел напымында осы ағашқа байланысты әр түрлі аңыз, дәрінтеулер жиі айтылады. Сондай бір напымдық әңгіменің бірінде «Әулие Ағаштың бұтағын кесіп алғып, пайдасына жаратпақ болған бір бейбактың отбасы түгел қырылып қала жаздалты», - дейді. Содан бері бұл ағашқа және оның тамырларынан өсіп шығатып тоғайға ешкімнің жүргі дауалан, тиіспейді екен. Табиғатта мұндай қарағаш 300-350 жылдан артық жасамайды екен, яғни бұл қарағаштың мұшшама көп жасауы оның тектілігін, әулиелігін, киелілігін дәлелдейді. Қазіргі күнде әулие ағаштың айналасына тас төсөлі, келушілер дем алғын отыратын, серуендейтін аллеялар жасалған. Бұл жерге үй салынып, басында шыракшысы бар(15).

Әулие ағаш 7 гасыр болған дүние жүзі бойынша 3 жерде бар. Қытайда, Қазақстанда, Арабияда. Тұлғы Темірханның әкесі Шамашурын әулие бабаның аса таяғын шашығаннан пайда болған. 7 әулие бірігін қажылыққа кетіп бара жатқанда түнеген ориы. Кейінгі ұрпактары қазіргі орманы (жан-жағындағы ағаштар) 1962 жылдан кейін пайда болған. 7 иссе бар: Байбосын, Бакболсын, Биболсын, Таңжары. Закария Алланың елшісі перштепер үкілі жыланы, Ақтиын. 7 баласының ортасында шипалы сұы бар. Жуандығы 6,5 метр, тамырымен 11 метр (16).

Алматы облысы Жамбыл ауданына қарасты Үңгіртас ауылында Үңгір бар. Айдарлы Айдаһар Ата Айман-Шолшан – рухани сауықтыру орталығы Алматы облысы Жамбыл ауданы Үңгіртас ауылының манында орналасқан. Бұл

касиетті жерде 1999 жылдың желтоқсан айында дәрүіш Бифатима Даулетова көрсетіп берді. Дәуріш (дервиш) аспандағы бұлтты, желді қайтара алады деген мағана береді.

Айдарлы Айдаһар Ата, Айман-Шолшан байрагы – бұл адамдарға құпия білімдерді беру үрдісінің бастамасының кілті. Бұл байрақ 2000 жылы 22 наурыз айында койылған. Байрак тұрған қырат бұл жердің түбіне дейін бағытталып жатқан ірімге кірсегін жер. Ол ірім арқылы әр түрлі энергетикалық және ақпараттық құрылымдар етеді. Иірім аймагында болу науқасқа шалдықкан адамдарға өте пайдалы. Мысалы, гипертония, демікіс және 1,2 дәрежелі ісіктер және т.б. Соныменде бұл жерге құпиясы мол кішкене ғана осы жотада персент сүюлі армандаған жандар барып, тілегін айтуга барады екен. Иірім аймагында 15-20 минут тұруға болады. Кейбір адамдар бұл аймакта 5-7 минут уақыттай тұрғаннан кейін шығын кетуі керек, яғни кара тастың ішінен әлсіреген кезде шығуы тиіс. Екінші энергетикалық баған. Бұл аспанға бағытталған энергия ағымдарының жерден шығатын орны. Ол энергетикалық ағымдар адамдардың энергетикалық қуатын тазартады және оны толықтырып, құпсайтеді. Энергетикалық бағаның диаметрі шамамен 8 метрге жуық. Энергетикалық ағымда ірім – Байракта болып келген соп тұрған жөн. Иммунитет күшін калпына келтіргісі келген адамдарға тұру уақыты 10-20 минуттан асияу керек. Бағанада немесе байракта тұрған кезінде өзін жайсыз сезінсіс бастаганда энергетикалық шанқайдан тез арада шығып кету керек. Әлем азаматы Даулетова Бифатима Әбдіхалық қызына қаншама кісі келіп кетіп жатады.

Шыракшысы Берік Эскерұлының берген ақпараты бойынша Қырымда орналасқан әлемнің ежелгі қалаларының бірі Феодосия қаласында дүниеге келген академик В.М. Бронников Алматыға Бифатима Даулетованың осы жер туралы айтып жүрген әңгімелерін естігсін сон келген екен. Бифатима апай оқуды білмесе де, тек қазак тілінде ғана сойлей алса да, академиктің өзі туралы, оның адамдарға беріп жүрген, болатынын болжап, ол қандай турде және жер кіндігінің қай жағында орналасқанын бір ғана В.М. Бронниковтің білстінін мәлімдеген. 2000 жылы наурыз айында Алматыға келген сапарында В.М. Бронников байракты жасап, осы Үңгіртас өнірінде орналасады. Екі жасынан бастап іздеген рухани анасын академик В.М. Бронников Айманнан тантты(17).

Бифатима апай өзіне келген аян бойынша адамдарды әуелі ағын суга шомылдырады екен.

Оның мәнісі – қалада небір шаң-тозан мен сүмдиктан келген тән тазарсын дегені. Бұл кісі кара тоғырактың қасиетінде ұмытпай, қара балшықты депеге жағып емдік қасиетін жасайды.

Ендіге кезекте, ұшықтау рәсімі еken. Ко-лына су құйып, «Бірлік, ынтымақ, иман» деген сөздерді айтқаннан кейін емделушілердің көздеріне су бұркіп, оң аяқ, сосын сол аяғын ұрып, қалған арманын орындаудын тілейді. Мұның мәнісі – қандайда бір жағдайларды көруге күә болған көздердің тазалығын камтамасыз ету. Осыдан кейін барып бас қақпа деп аталатын босағада әуелі құран оқылып, ниист жасағаннан кейін, ұнгірге қарай жоғары көтеріледі. Бір қарағанда көзге көріне коймайтын тіктертбұрыш тәріздес тастын үстінде саусак іздері қалған еken. Бифатима апай Пайғамбарымыздың колтаңбасы деп түсіндіреді. Салт бойынша тастың алдына тізерлен отырып, қолыңды койып, құран оку керек. Содан кейін Алла тағаладан кешірім сұрап, қалған тілегінің орындалуын тілеуге болады.

Одан да жоғарырак тас ғасырдың күесі деуге болатын үш басты айдаһардың мүсінін көруге болады. Мұнда бір басы, бір аяты бейнеленген және осы жerde «он сегіз жасар қызыға ғашық болам, деп тасқа айналған Айдаһар атасың мүсіні» орналасқан еken, яғни бұл Айдаһар қанаты. Бұл батыс болікке орналасқан қуысы бар ұнгір. Бұл қуыс арқылы көзге көрінбейтін үлдір етеді (мембрапа) өзінің куатында тазарту үшін бұл қуыстың жоғарғы жағынан төмен қарай бір-бірден өту керек. Бұл мембрана арқылы өту шектесіз. Дегенмен көптеген адамдар үшін бір реттен өту жеткілікті. Алдыңғы адам қуыстан өтіп кеткенше күте туру керек.

Бифатима апайдың бойындағы қасиеті емшіге де, бақсыға да жатқыза алмайсың. Мен бақсы да, емші де емеспін, тек айтылған аяндығана орындаімын. Ал тыңдамасам денемді құрыстырып жібереді»-дейді апамыз.

Бұл жерге тәу етушілер аптаның бар күні келіп жатады, әсірессе сенбі, жексенбі күндері. Сирия, Европа елдерінен келіп жатыр. Таудын арғы бетінде бұлағы бар. Ол қасиетті болғаннан кейін жайлап тамшылат ағады. Бірақ күрамы әр

түрлі. Төменде Аллах деген жазу бар, соған халық барып суға түседі. Киелілігі тек адамдарды сауықтыруға көмектеседі. Бұл жерді Өзбекстан, Қыргызстан, Ашхабад, Ресей ғалымдары келіп зерттеген. «Жетісу – жер жәннаты» дегендей, бүгінгі Үнгіртас елді-мекені осының бір айғағы(18).

Жетісу өнірі мұндағы қасиетті жерлерге өте бай елді –мекен. Осындағы қасиетті де, киелі орындар елді таң қалдырмай қоймайды.

1. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обряды у узбеков Хорезма. М., 1969.-с.254.
2. Штенберг Л. Я. Первобытная религия в свете этнографии. Л.,1936.- С.236.
3. Қазақтың мифтік әлгімелері. А.,2001.- 128б.
4. Нұржекеев Б. Өзендер өрнектеген өлкө. А.,1984.-25-26бб.
5. Ұәлиханов Ш.Ш. Таңдамалылар. Шығармалар. А., 1985.-12б.
6. Алыбаев Марат. Алматы облысы, Ақсай ауданы, Капал кенті. Найман,1948 ж. туылған.
7. Жетісу энциклопедиясы. А.,2004.-583б.
8. Бұтабаев Ержаннан Құрманғалиұлы. Алматы облысы, Жаркент ауданы, Пенжім ауылы. Албан, 1951ж. туылған.
9. Штенберг Л. Я. Первобытная религия в свете этнографии. Л.,1936.- С.131
10. Дж.Фрэзер. Золотая ветвь. М.,1998.- с.139-140
11. Снесарев Г.П. Реликты до мусульманских верований и обряды у узбеков Хорезма. М.,1969.- с.202-203
12. Штенберг Л. Я. Первобытная религия в свете этнографии. М.,1936.- С.41
13. Михайлов Т.М. Из истории бурятского шаманизма. Новосибирск,1980.с-186
14. Алпамың батыр: Героический эпос в прозайческом пересказе. А-А.,1981. С-16
15. Омаров Е. Жердің олкес. А.,2003. -47-49 бб.
16. Бидабаева Раја Жапарқызы. Алматы облысы, Жаркент ауданы, Ақжазық ауылы. Суан, 1960 ж. туылған.
17. Берік Әскерұлы. Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Үнгіртас ауылы тұрғыны. 1974ж. туылған.
18. //Свобода слова. 24 апреля 2008г.

***

В этой статье рассматривается про святых местах Семиречинского края. А так же говорится про то, что история развитие святых мест, их виды и насколько имеет значение в Семиречье.

***

In this article (conduct) taken of about Saint places. Laik a Sevenrivers in Kazakstan countries. And written about history developments of Saint places in our country. And their type and how mush they are meaning in Sevenrivers.